

Apie poetinio diskurso teoriją

Algirdas Julius Greimas

I. Įžanga

I.1. Poetinis faktas

Šiandien nebeįmanoma kalbėti apie poetinį faktą, įtraukiant jį į bendrąją literatūros teoriją ir, pavyzdžiui, laikant poetinius tekstus literatūrinių tekstų poaibiu, visų pirma dėl labai paprastos priežasties: literatūra, kaip autonomiškas savus dėsnius ir vidinį savitumą turintis diskursas, yra beveik vienbalsiai užginčyta, o „literatūriškumo“ sąvoka, kuria norėta ją pagrįsti, laisvai interpretuojama kaip sociokultūrinė konotacija, kintanti priklausomai nuo žmonių gyvenamo laiko ir erdvės. Tačiau to nepakanka. Priimant kultūrinį reliatyvizmą ir savanoriškai užsislendžiant sąmoningame europocentrizme su visa mūsų kultūrinių objektų konotacine tipologija, sunku rasti pakankamai bendrus kriterijus, leidžiančius tuo pačiu pavadinimu apimti vadinamąją klasikinę poeziją, kurią linkstama tapatinti su eilėdara, ir romantinę bei postromantinę poetiškumo sampratą, kuri iš esmės grindžiama turiniu.

Vis dėlto poezija egzistuoja, mes visi apie ją turime skaitymo nulemtą tam tikrą daugiau ar mažiau naivią nuojautą. Tačiau iš

Received: 14/10/2025. **Accepted:** 23/2/2026.

Copyright © 2025 Algirdas Julius Greimas. Translation from French copyright © 2025 Vincentas Klipčius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

pirmo žvilgsnio ji atrodo niekaip nesusijusi su kalba¹, kuria reiškiasi: juk sakoma „poetinis kinas“ ar „poetinis teatras“, pasitaiko net sapnuoti poetinių sapnų. Jei kreiptume dėmesį vien į klausytojui keliamus prasminius efektus, poetiniais galėtume laikyti tai, kas kitose civilizacijose siejama su sakralumu: himnai, ritualinės giesmės, taip pat tam tikri religiniai ar filosofiniai tekstai.

Taigi, norint pirmiausia įsivaizduoti poetinės semiotikos objektą, galima sakyti, kad:

- a) poetinis diskursas nesutampa su literatūros sąvoka;
- b) jis iš principo niekaip nesusijęs su kalba, kuria yra kuriamas;
- c) jo, kaip kartu „poetinio ir sakralaus“ diskurso, intuityvi pagava kyla iš konkrečiai diskursų klasei būdingų prasminių efektų.

Todėl poetinio fakto problematika atsiduria bet kokių diskursų tipologijos rėmuose. Intuityviai pagaunamą savitumą poetiniam faktui galima pripažinti tik tada, kai sukeliama efektą pateisina jo diskurso struktūrinė sąranga.

Prasminis efektas čia pasirodo kaip juslių efektas²: garsinis (kiek mažiau – grafinis) signifikantas panaudojamas tam, kad jo artikuliacijos būtų suderintos su signifikato artikuliacijomis ir taip susikurtų referencinė iliuzija, t. y. mums siūloma priimti poetinio diskurso šnekas kaip tikras, o jo sakralumas tokiu būdu grindžiamas jo materialumu. Poetinės semiotikos savitumą apibrėžia išraiškos plotmės ir turinio plotmės koreliacija. Šis postulatas pasirodo kone kiekviename mūsų rinkinio tekste³, ir jis įtvirtinamas kaip analizės procedūrų įrodymas, o kartu kaip jo galiojimo vieta.

¹ *Langage* – ne vien žodinė kalba (*langue*), tai kalba apskritai, bet kokia kalbinė veikla, kalbą suvokiant kaip bet kokią ženklinę sistemą, kuria išreiškiami kokie nors turiniai. Toliau visur, kur vartojamas žodis „kalba“, originalie rašoma *langage*, o žodinei kalbai nusakyti Greimas vartoja terminą *langue naturelle*, semiotikoje iki šiol versta kaip „natūralioji kalba“. (Čia ir toliau – spec. red. Nijolės Keršytės pastabos.)

² *L'effet de sens apparaît ici comme un effet des sens* – Greimas čia pabrėžia žodžio *le sens* daugiareikšmiškumą: a) juslė, gebėjimas betarpiškai patirti materialius objektus (plg. penkios juslės); b) prasmė, protu suvokiama idėja.

³ Greimas kalba apie savo sudarytą rinkinį, kuriam parašytas šis įvadas

1.2. Poetinių tekstų skaitymas

Teorija, kuri siektų paaiškinti poetinį diskursą ir tuo pat metu pagrįsti poetinę semiotiką, pirmiausia turi įveikti dvi problemas:

a) Pripažindama, kad poetinis diskursas iš tikrųjų yra *dvigubas diskursas*, tuo pat metu plėtojantis savo artikuliacijas dviejose – išraiškos ir turinio – plotmėse, ji turi sukurti konceptualų aparatą, tinkantį pagrįsti ir pateisinti šių dviejų diskurso artikuliacijų atpažinimo procedūras.

Atpažintinos artikuliacijos būna dvejopos. Viena vertus, jos įgalina tai, ką įprasta vadinti *diskurso skaidymu* į įvairaus dydžio vienetus: nuo visa apimančių dydžių, tokių kaip atskiri poetiniai objektai, iki minimalių elementų – turinio ir išraiškos plotmių skiriamųjų požymių, t. y. semų ir femų. Kita vertus, jos turi leisti atskirti *kalbinius analizės lygmenis* taip, kad tam tikro tipo vienetų atpažinimas leistų homogeniškai apibrėžti tam tikrą kalbinį lygmenį, ir atvirkščiai.

b) Tokiu būdu kiekvienoje iš dviejų kalbos plotmių turėdama po keletą homogeniškų kalbinių lygmenų, poetinė semiotika turėtų įstengti nustatyti *galimų koreliacijų* tarp išraiškos ir turinio plotmių *tipologiją*, taip pat atitinkamai įsteigti *poetinių objektų tipologiją*, paremtą vienu ar kitu tarpusavyje koreliuojančiu poetinio diskurso kalbiniu lygmeniu.

Šios dvi tyrimo kryptys ir pastangos paversti jas aprašymo procedūromis grindžia čia surinktų analizių visumą ir suteikia joms tam tikrą metodologinę vienovę.

Būtent *skaitymo sąvoka* daugumai šio rinkinio tyrėjų apima tiek jų semiotinės veiklos tikslą, tiek jos žingsnius ir pateisinimą. Antai Jean-Claudui Coquet skaityti – tai pirmiausia „atpažinti žodyną ir gramatiką, t. y. kalbinius vienetus, jų jungimo taisykles

„Apie poetinio diskurso teoriją“: *Essais de sémiotique poétique: avec des études sur Apollinaire, Bataille, Baudelaire, Hugo, Jarry, Mallarmé, Michaux, Nerual, Rimbaud, Roubau* (Paris: Larousse, 1972). Visos toliau Greimo pateikiamos citatos paimtos iš rinkinio. Savo ruožtu cituodami toliau nurodysime tik šio rinkinio puslapius.

(morfologiją) ir funkcionavimo taisykles (sintaksę)“. Ši euristinė skaitymo aspektą, kuris paverčia jį teorijos paruošimo įrankiu, papildo nuostata, kad „skaitymo vaidmuo – patvirtinti teoriją“. Taigi semiotinė veikla apibrėžiama kaip mokslinė praktika, kaip judėjimas pirmyn atgal tarp teorijos ir praktikos, tarp to, kas konstruojama, ir to, kas stebima.

1.3. Poetinė sąranga

Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo paprasta ieškoti poetinio fakto specifikos, teigiant, kad ji pasireiškia tam tikroje atskiroje diskursų klasėje. Žinia, kalbotyra, kuri iki šiol apribojo savo objektą sakiniu, mūsų neparengė dirbti su diskursais. Pastaruoju metu bandoma įvesti perskyrą tarp tiesioginio kalbėjimo (dialogo, pasaulio komentavimo) ir įtarpinto kalbėjimo (diskurso, teksto, pasakojimo), tačiau tai nėra savaime suprantama ir neatrodo, kad ši perskyra remtųsi užtikrintais, pakankamai bendrais formaliais kriterijais.

Norint suvokti diskursą kaip pasakymų grandinę, neužtenka paaiškinti jo izotopijos, t. y. jo sintagminio rišlumo. O jame išvelgti reikšmingus perteklinius pasikartojimus – tai jau atpažinti dėsningumus, kurie nebepriklauso nuo sakinių generatyvinės gramatikos ir verčia įsivaizduoti autonominę diskursinę sąrangą. Negalėdama remtis bendrąja diskursų teorija, poetinė semiotika priversta pakeliui pati susikurti sąvokas savo operacijoms.

Atpažinus vienas ant kito užsiklojančius dvejų rūšių dėsningumus – vieni gramatiniai ir mikrostruktūriniai, kiti diskursiniai ir makrostruktūriniai, – kyla didelė pagunda poetinį diskursą apibrėžti per šį užsiklojimą ir iš to atsirandantį nukrypimą. Kalbant labai apibendrintai, galima išskirti tris tokio nukrypimo aiškinimus:

a) Palikime nuošaly statistinį reikšminių nukrypimų, lemiančių literatūrinių tekstų savitumą, skaičiavimą, kuris nuvilia, nes nėra paremtas jokia teorija. Taip pat galime prisiminti jau, atrodo, pasenusį ginčą apie poetinių pasakymų agramatiškumą, kurių tyrimą sudarė anomalijų registravimas. Normos ir „normalaus teksto“ sąvokų pėdsakus galime rasti Teuno A. van Dijko darbuo-

se, kuriuose siūloma „normalų tekstą“ laikyti poetinio diskurso „atskaitos sistema“. Toks aiškinimas, net ir labai sušvelnintas, vis dėlto remiasi racionalistiniu požiūriu į žodinius diskursus. Tokiu atveju diskursai neva grindžiami implicitine logika, iš pozityvizmo paveldėtu įsitikinimu, pagal kurį žodžiai pirmiausia sako tai, ką jie iš tikrųjų nori pasakyti, o diskursai paklūsta pamatinei denotacinei funkcijai.

b) Visiškai priešingoje pusėje randame nuostatą, kuriai būdinga poetinės kalbos hipostazė – nekalbinių arba transkalbinių konfigūracijų projekcija į „kasdienę“ žodinę kalbą, sukelianti „komunikacinės kalbos struktūrų“ (Julia Kristeva) dislokaciją ir sistemingą ženklų suardymą (Michel Arrivé).

Nepaisant kartais euforinių, kartais disforinių, bet abiem atvejais moksliniu požiūriu nesvarbių poetinio fakto konotacijų, abi ką tik aptartos nuostatos viena nuo kitos daug mažiau nutolusios nei atrodo: įtvirtindamos normalizuotą žodinių kalbų statusą, jos pateikia poetinį diskursą kaip nukrypimą ar veikia kaip visetą susistemintam nukrypimui, kurie gali sukurti *kitą normalumą*, palaikantį iškreipimo santykius su pirmuoju. Daugių daugiausia galėtume joms priekaištauti tik dėl pernelyg ribotos žodinių kalbų sampratos, nes jos, kaip raiškos kalbos⁴, mums atrodo iš pagrindų daugiareikšmės ir dviprasmiškos, jos gali aprėpti ir artikuluoti visus semantinius universumus ir savo diskursuose išskleisti visas „antrines modeliuojančias sistemas“⁵.

⁴ *Langages de manifestation* – toliau Greimas išskirs du lygmenis: gilųjį ir paviršiaus. Giliajame veikia labai bendri skiriamieji požymiai (fonetiniai ar semantiniai), o paviršiaus lygmenyje jie įgyja konkrečius žodinius pavidulus – kiekvienoje atskiroje kalboje realizuotas fonemas (išraiškos plotmė) ir leksemas (turinio plotmė). Paviršiaus lygmuo, kur susijungia išraiška ir turinys, ir vadinamas raiškos (*manifestation*) plotme. Ji gali būti žodinė (konkrečios kalbos: lietuvių, prancūzų, anglų ir pan.), vizualinė (tapybinė, grafinė, architektūrinė), audiovizualinė (kinematografinė, teatrinė, video-meno) ir pan.

⁵ Iš rusų semiotikų, konkrečiai Jurijaus Lotmano, paimtas terminas. Plačiau žr. <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/modeliuojanti+sistema+%E2%80%93+antrinis+C4%97>.

c) Kadangi nukrypimo sąvoka netiksli ir lengvai pasiduoda atomistiniams aiškinimams bei procedūroms, struktūralistiškai apmąstant kalbą neišvengiamai iškilo klausimas, kaip būtų galima susisteminti nukrypimus. Romanas Jakobsonas iškėlė hipotezę, kad nukrypimų sąranga galėtų turėti paradigminių statusą, o šių paradigminių dėsningumų projekcija į kalbos sintagminę sklaidą apibrėžtų poetinio diskurso savitumą. Ši hipotezė atveria kelią struktūriniam poezijos tyrimams. Antai Jakobsono ir Claude'o Lévi-Strausso pasiūlyta Charles'io Baudelaire'o eilėraščio „Katės“ analizė⁶ jau savaime tapo įvykiu, į kurį, kaip į darbinę hipotezę ir pavyzdinį *modus operandi*, nurodo aibė konkrečių šio rinkinio tyrimų.

Nuo to laiko semiotikos teorija pasipildė naujomis sąvokomis, tuo pačiu išitraukdama į naujas stebėjimo ir eksperimentavimo sritis. Antai pripažinus, kad diskursai paremti naratyvinėmis struktūromis ir konstruojami pasitelkiant sintagminį reguliavimą, apimantį iš anksto numatomas ir formalizuojamas transformacijas, tenka bent jau iš dalies užginčyti teiginį, esą poetinis diskursas sutvarkytas išskirtinai pagal paradigminių principą. O ir Lévi-Strausso atkurtas paradigmintis mitų skaitymas nebeleidžia paradigmaticos laikyti specifiniu poetinio reiškinių bruožu, be to, jis iškelia klausimą apie tekstų skaitymo lygmenis. Pasitelkiant generatyvinę gramatiką, perskyra tarp *giliųjų struktūrų* ir *paviršiaus struktūrų* – ar, kaip sovietinėje versijoje (S. K. Šaumjan ir P. A. Soboleva, taip pat Kristeva), tarp genoteksto ir fenoteksto – atrodo pritaikoma (atlikus kelis patikslinimus) tam tikram poetinio diskurso lygmenų hierarchizavimui. Todėl galimas optinis apvertimas: užuot ir toliau registravus „poetinius“ dėsningumus, traktuojamus kaip teksto pateikiama papildoma informacija poetinės komunikacijos metu, galima būtų poetinių diskursų gaminimą sąlygojančius semiotinius procesus laikyti artikuluojamais ir formalizuojamais *a priori*

⁶ Roman Jakobson, Claude Lévi-Strauss. 2011. Charles'io Baudelaire'o „Katės“ (Les Chats). Vertė L. Perkauskytė. In: *XX amžiaus literatūros teorijos*. I dalis. Parengė Aušra Jurgutienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 231–251.

pakopomis padalintoje erdvėje. Tokiu būdu šitaip dedukciškai sukonstruota poetinė gramatika galėtų paaiškinti visus pagamintus ir galimus pagaminti diskursus, o šią gramatiką taikant konkrečioms diskursams būtų galima patikrinti jos galiojimą. Dauguma mūsų rinkinio analizių, kaip sąmoningo strateginio pasirinkimo rezultatai, atsiduria šių dviejų prieigų pusiaukelėje.

II. Poetinis ženklas

II.1. Ženklas ir poetinis objektas

Bet kuris poetinis tekstas pasirodo kaip sintagminė ženklų grandinė, turinti pradžią ir pabaigą, kurias žymi arba tylos pauzės, arba balti tarpai. Ženkilai, kurie pagal sosiūriškąją tradiciją apibrėžiami kaip signifikanto ir signifikato junginys, gali būti nevienodo dydžio: ženklas yra žodis ar sakinytis, bet taip pat ir diskursas, jei jis pasireiškia kaip atskiras vienetas. Žiūrint labai elementariai, poetinis diskursas gali būti laikomas *sudėtinu ženklu*.

Ribų nustatymas paverčia tekstą raišką turinčiu poetiniu ženklu, o štai naujas skaitymas, kurio pirmasis žingsnis – atlikti skaidymą primetant savo artikuliacijas, neišvengiamai turi jį transformuoti į *poetinį objektą*. Teksto padalijimas nėra šiaip paprastas sintagminis segmentavimas, tai taip pat pirmoji sistemingos ir hierarchinės tvarkos projekcija į tekstą. Todėl po sudėtinio kalbinio ženklo priedanga atpažinti poetinį objektą – tai ne išsamiai aprašyti šį ženklą su visomis šiomis artikuliacijomis, bet sukonstruoti įformintą *objektą iš daikto*, kuriame tas objektas pateikiamas mūsų juslėms.

Iškomponuojant ženklą, šiuo atveju poetinį diskursą, nustatomos paralelinės signifikanto ir signifikato artikuliacijos: signifikantas čia yra diskurso *prozodinis lygmuo*, o signifikatas – *sintaksinis lygmuo*.

II.2 Prozodinis lygmuo

Prozodiniam lygmeniui galima priskirti įvairias suprasegmentines išraiškos plotmės apraiškas⁷: žodžio tarimą, kintančių intonacijų pasakymų frazuotes, sudėtinių sakinių melodinius vingius, oratorinius periodus ir t. t.

a) Tuo būdu Jacques'o Geninasca tyrinėtose konvencinės matricos⁸ pasirodo kaip tyčinės signifikanto suprasegmentinių artikuliacijų deformacijos. Metras, ritmas, eilučių ir strofinių struktūrų įsteigimas (jas sustiprina rimas ir asonansas) – tai tik viena autonomiška prozodinio lygmens sąranga, nesutampanti su žodinių kalbų „natūraliu“ tarimu bei intonacijomis. Sumaniai

⁷ Prozodija – fonetikos ir fonologijos šaka, nagrinėjanti žodinės kalbos „prozodinius bruožus“, vadinamus suprasegmentiniais bruožais, nes jie stambesni už segmentuojamą garsų grandinę ir prie jos tarsi prijungiami, nors neegzistuoja atskirai nuo garsų: tarimo akcentas (tonas, aukštis), kirčiai, intonacija, ritmas, tempas, dažnis ir t. t. Eilėdaroje prozodija apima metrui svarbius kalbos elementus: skiemenis (ilguosius, trumpuosius, kirčiuotus, nekirčiuotus), pauzes, kirčius ir t. t.

⁸ *Matrice conventionnelle* – šiuo terminu klasikinėje poezijoje žymimas bazinis modelis, leidžiantis sukurti eilėraščių. Šį modelį sudaro griežtos formos struktūros (pvz., soneto, baladės ar odės poetinė forma), klasikinės eiliavimo taisyklės, fiksuotos rimų schemos (AABB; ABAB; ABBA), strofų struktūros (trielis, ketureilis ir t. t.), metras. Kaip sako Geninasca šio rinkinio straipsnyje „Konvencinis skaidymas ir reikšmė“ („Découpage conventionnel et signification“), „konvencinė forma [matrica] papildomai skaido šnekamąją ar rašomąją [kalbos] grandinę“, bet tas skaidymas naudingas, nes: a) leidžia išiminti (išmokti atmintinai) poetinį tekstą; b) leidžia nustatyti suporavimus ir taip aptikti semantinius ryšius, taigi padeda lengviau iš koduoti poetinį tekstą; c) funkcionuoja kaip diagrama (op. cit., p. 45). Geninasca straipsnis parašytas pagal jo disertaciją, kuri skirta struktūrinei vieno Nervalio poezijos rinkinio analizei: Jacques Geninasca. 1971. *Analyse structurale des „Chimères“ de Nerval*. Neuchâtel: Éd. la Baconnière.

Geninasca to nenurodo, bet verta pridurti, kad matricos terminas pasiskolintas iš matematikos, kur jis žymi elementų lentelę, sudarytą iš horizontalių eilučių ir vertikalinių stulpelių ir padedančią spręsti tiesines lygtis ar tiesines transformacijas. Visos disciplinos, kurios nagrinėja linijinius („tiesinius“) fenomenus, naudoja matricas. Kadangi poezijoje naudojamos strofų eilutės, jų elementų kombinatorikai aprašyti taip pat patiteltikiama matricos sąvoka.

kaitaliojant paralelizmus ir simetrijas, šitaip primygtinai ikonizuojamas paradigminis poetinio diskurso projektas⁹.

b) O jei nėra šios tikros poetinės institucijos¹⁰, tuomet „normali“ suprasegmentinė intonacijų kaita atgauna savo teises ir ima reguliuoti garsų srautą įsteigdama prozodinį lygmenį, kuris organizuoja poetinį diskursą, nors ir nėra taip akivaizdžiai pastebimas. Viena Guillaume'o Apollinaire'o eilėraščio strofa (Coquet analizė), vienas Henri Michaux fragmentas (Jean-Louis Houdebine'o analizė) – ne patys geriausi pavyzdžiai, nes juose galima aptikti homologiją¹¹ tarp kintančių intonacijų frazuočių ir sintaksinės sąrangos, ir jų poetinis efektyvumas pasireiškia būtent tyčiniais iškraipymais, kurie atskiria du lygmenis. Nors ir mažai tyrinėta, suprasegmentinė intonacijų kaita yra svarbus modernaus ir postmodernaus poetinio diskurso artikuliacijos dėmuo, kuriam būdingas konvencinių matricių atsisakymas.

c) Galiausiai prozodinis lygmuo gali pasireikšti grafine forma: bendras spausdinto teksto išdėstymas, sustojimus žyminčių tuščių vietų išdėliojimas, skyrybos ženklai ar jų nebuvimas, įvairių šriftų naudojimas, kurio tyrimo apmatius knygoje pateikia Nicole

⁹ Veikiausiai Greimas turi omeny Geninasca straipsnyje pateikiamas kelias užuominas. Pirmoje jis užsimena, kad tarp poeto sakymo ir jo „darymo, veikimo“ (graikiškas žodis *poiesis* kilęs iš veiksmazodžio *poiein* – daryti, gaminti) gali egzistuoti ikoninis ryšys (op. cit., p. 45). Antroje Geninasca pateikia idėją, kad „taksinio tinklelio organizuojama [eilėraščio] erdvė gali funkcionuoti panašiai kaip ikona ir palaikyti diagraminius ryšius su turinio plotmės elementais: norint tai parodyti, reikia taip padaryti, kad konvenciniai metriniai vienetai tarpusavy palaikytų sekos ar panašumo, ar užsiklojimo vienas ant kito santykius, kurie būtų homologiški hierarchiniams, paradigminiams ir sintagminiams santykiams, apibrėžiantiems turinio plotmės vienetų organizavimą“ (op. cit., p. 47).

¹⁰ T. y. konvencinės matricos.

¹¹ Homologija (*homo-logein* (gr.) – tai, kas sutaria, kalba harmoningai; (tiksliai atitinka vienas kitą) – atitikimo, analogijos, ekvivalentiškumo ryšys tarp vietų (padėčių), formų ar funkcijų. Kraštutinė homologija – tapatumas. Homologavimas – analogijos, ekvivalentiškumo, atitikimo įvedimas, parodymas.

Gueunier¹², – visa tai dubliuoja manevravimą prozodinio lygmens garsiškumu ir perartikuliuoja „prozą“ į „poeziją“. Čia taip pat tyrimai dar neišsamūs ir nepakankami.

II.3 Sintaksinis lygmuo

Būtent sintaksinis lygmuo turinio plotmėje, atrodo, atitinka išraiškos prozodinį lygmenį: šių dviejų lygmenų siejimas pateikia artikuliacijų tinklą, kurio pakanka norint segmentuoti ir apibrėžti poetinį objektą.

Geninasca sukonstruotas taksinis modelis¹³ analizuojant Gérard'o de Nervalio sonetus pasirodo kaip „natūralios“ suprasegmentinės intonacijų kaitos sistemingas deformavimas ir sistemingas autonomizavimas. Normalu, kad signifikato plotmėje jį atitinka panašus turinio artikuliacijų susistemimas, išlaisvinantis tekstą nuo žodinės kalbos sintaksinių apribojimų. Taigi matrica pasirodo kaip „taksinis tinklelis“¹⁴, kaip pozicijas užimančių klasių¹⁵

¹² Rinkinyje pateikiamas Gueunier straipsnis „Georges'o Bataille'aus *Nejmanomybė* – struktūrinio aprašymo bandymas“ („L'Impossible de Georges Bataille, essai de description structurale“).

¹³ *Modèle taxique* – būdvardis „taksinis“ pasidarytas iš graikų kalbos žodžio *taxie* – sutvarkymas, išdėliojimas; pozicija, padėtis; klasifikacija. Turimas omeny poetinės kalbos konstravimo modelis, kuriame elementai išsidėsto tam tikrose pozicijose tam tikra tvarka. Geninasca šį modelį vadina „taksiniu tinkleliu“ (žr. 14 išnašą).

¹⁴ *Grille taxique* – Geninasca niekur aiškiai neapibrėžia, ką šiuo terminu vadina, tik pateikia jo parasinonimus: diagrama, pozicijų sistema, erdvė, paradigmatis laukas, konvencinė forma, konvencinė matrica. Kadangi šis tinklelis vadinamas matrica (žr. paaiškinimą 8 išnašoje), galima numanyti, jog jis suvokiamas pagal matematinės matricos modelį: jį sudaro eilutės, arba horizontalūs santykiai tarp elementų ir jų užimamos pozicijos (garsų, skiemenų, leksemų, sememų), ir stulpeliai (strofos), arba vertikalūs santykiai tarp tų pačių ar kitų elementų (pvz., ketureilių ar trieilų, kaip sonete). Geninasca rūpi aprašyti sąveiką tarp skirtingo tipo apribojimų – poetinių formų. Visų pirma, egzistuoja institucionalizuotos (konvencinės) ir kartu fiksuotos poetinės formos (pvz., sonetas, baladė, rondo), kurių siūlomas poetinio diskurso skaidymas (*découpage*) į vienetus (strofas, eilučių skaičių, eilavimo metrus ir pan.) nebūtinai sutampa su kalbiniais vienetais (pvz., sakiniiais). Antra, egzistuoja kalbinės formos – fonetinės, morfologinės, sintaksinės – kurias renkasi konkretus poetas ir kurios leidžia kitokį,

hierarchinė struktūra¹⁶, į kurią įdedami simetriški ar ekvivalentiški¹⁷ turiniai. Šis signifikantų ir signifikatų homologavimas ne tik parodo Nervalio „modernumą“. Jis padaro akivaizdų principą,

nuo metrinų formų nepriklausomą teksto skaidymą. Geninascas domina, kaip pagal šias viena ant kitos užklotas formas – konvencines ir kalbines – vyksta kiekvienos jų autonomiškas skaidymas, kaip jos jungiasi su semantiniu turiniu, kaip jungiasi į poras (apie suporavimą žr. 25 išnašoje), kaip išryškėja ekvivalentiškos pozicijų klasės (apie pozicijų svarbą poezijoje žr. 15 išnašą). Visa tai nustatyti ir leidžia „taksinis tinklelis“ – „konvencinių vienetų sistema kaip diagrama“ (op. cit., p. 47). Šis tinklelis-diagrama-matrixa organizuoja visą poetinę erdvę kaip horizontalią (eilučių) ir kartu vertikalią (strofų, paradigmų), o taip pat sudaro palankias sąlygas susiformuoti suporavimams – poetinės kalbos išskirtiniam požymiui. Kaip rašo savo straipsnio reziumė, Geninascas nori apmąstyti „pozicijas, kurios būtų apibrėžtos konvencinės matricos atžvilgiu“, bet tai nebūtų sintaksinės kalbinės pozicijos; tai būtų „pozicijų sistema, *erdvė*“, kurią būtų galima apibrėžti nepriklausomai nuo kalbotyros siūlomų skaidymų – ją apibrėžtų vien poziciniai bruožai, turintys tam tikras semantines savybes (op. cit., p. 45). Pvz., soneto taksinį tinklelį sudaro 14 eilučių serija (vienas lygmuo), o šią savo ruožtu sudaro du ketureiliai ir du trieiliai, kaip itališkame sonete, arba trys ketureiliai ir vienas dvielis (du lygmenys). Taigi eilėraštyje veikia trys hierarchinės instancijos: eilutės, strofos ir strofų grupės (op. cit., p. 50).

¹⁵ *Classes positionnelles* – pozicijų klasės, t. y. skirtingose eilutės vietose (pvz., aleksandrino metru parašytame eilėraštyje pozicija gali būti iki cezūros arba po jos; sonete gali būti pirmame ar antrame ketureilyje arba trečiame ar ketvirtame trielyje) išdėstomi elementai, priklausantys skirtingoms ekvivalentiškumų klasėms (fonetinėms, leksinėms, gramatinėms (daiktavardžiai ar veiksmožodžiai)), arba paradigmoms, kuriomis ir konstruojami suporavimai poezijoje (apie suporavimus žr. 25 išnašą). Straipsnio pradžioje Geninascas nurodo į amerikiečių kalbininko Levino, tyrusio poetinę kalbą, teiginį, kad poezijoje prasmė randasi iš ekvivalentiškų pozicijų, susidarantių arba metro, arba ritmo ašyje, o per tas pozicijas kuriasi suporavimai (žr. Samuel R. Levin. 1962. *Linguistic Structures in Poetry*. The Hague: Mouton). Tačiau Levinas nekelia klausimo apie bruožus, kurie leidžia nustatyti ekvivalentiškas taksines klases. Į šį klausimą mėgina atsakyti Geninascas.

¹⁶ Hierarchija čia žymi elementų santykius vertikaliajoje ašyje – santykius tarp skirtingų kalbinių lygmenų arba tarp eilučių ir strofų, kaip poezijoje (žr. 14 išnašos pabaigą).

¹⁷ Ekvivalentiškumas – šią kalbininkų plačiai vartotą, bet niekur neapibrėžtą sąvoką Greimas siūlo apibrėžti kaip „dalinį seminį tapatumą“. Žr. A. J. Greimas. 2005. *Struktūrinė semantika*. Vertė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 112, 160.

pagal kurį kiekvienas konvencinės schemos pažeidimas¹⁸ „funkcionuoja kaip transformacijos ikona“. Pasak Geninasca, poetiniai dėsningumai įtvirtinami tik tam, kad būtų paneigti sukeliant naujus formalius nukrypimus, kuriais kuriama prasmė.

Taigi prozodinis ir sintaksinis lygmenys nebūtinai yra izomorfiški¹⁹. Priešingai, jų homologizuota artikuliacija, kaip matėme Apollinaire'o ir Michaux atveju, tik palaiko atitikimą tarp poetinio diskurso ir vartojamos žodinės kalbos normos. Analizuotuose tekstuose ryšiai tarp prozodinės ir sintaksinės artikuliacijos kriterijų pasirodo dviem skirtingais būdais:

- a) Esant diskursinėms, transfrazinėms²⁰ sintaksės artikuliacijoms, sintaksiniai kriterijai, atrodo, nustelbia prozodinius kriterijus: antai tarp dviejų Arthuro Rimbaud eilėraščio strofų įterptas jungtukas „bet“ sujungia jas į vieną sekvenciją (Claude'o Zilberbergo analizė); o diskurso-pasakymo (vartojant „jis“) ir diskurso-sakymo (vartojant „aš-tu“) priešprieša pateisina Michaux fragmento segmentavimą į dvi pastraipas (Houdebine'o analizė);

¹⁸ *Transgression du schéma conventionnel* – tikėtina, kad omeny turimos konvencinės poetinės formos: žanrinės formos (sonetas, baladė ir pan.), poetiniai metrai, rimai ir pan. (apie konvencines formas žr. 14 ir 25 išnašose).

¹⁹ Izomorfizmas – vienodų formų buvimas. Dvi skirtingos prigimties struktūros vadinamos izomorfiškomis, kai abiejose veikia to paties pobūdžio kombinatoriniai santykiai. Plg.: „Gali būti atskirtos dvi paralelinės semiotinės formos – išraiškos forma ir turinio forma: jos yra *homologiškos*, nes išvestos iš vienos ir tos pačios *kalbinės formos*, bet jos *nėra izomorfiškos*, kadangi išraiškos ir turinio plotmės artikuliuojamos skirtingais būdais. / Dviejų *semiotinių formų* paralelizmas gali paaiškinti išraiškos kategorijų transformaciją į turinio kategorijas, o tai viena svarbiausių semiotikos problemų. Kadangi kalbinę formą sudaro dvi semiotinės formos, kurioms būdingos homologinės artikuliacijos, perėjimas iš išraiškos struktūros į semantinę struktūrą įmanomas tik tada, kai tam tikromis ypatingomis sąlygomis šios dvi formos būna ne tik homologiškos, bet kartu izomorfiškos...“ (A. J. Greimas. 1970. *Du Sens*. Paris: Éditions du Seuil, 47–48)

²⁰ *Transphrastiques* – tai susiję su diskurso vienetais, stambesniais už sakinius (*phrases*), priklausančiais aukštesniam lygmeniui nei sakiniai – makrosintaksinėms struktūroms, ir tų vienetų ryšiais; tai gali būti kokio nors teksto pastraipos ar visas tekstas, pvz., dialogas gali būti suvokiamas kaip transfrazinio diskurso forma.

- b) Esant sintaksiniamis sakinių vienetams, juos užgožia prozodinės artikuliacijos: antai strofinės sąrangos viduje galima atpažinti sintagmas ir sintaksines klases su jų paralelizmais ir kontrastais (Jean-Paulio Dumont'o analizė).

III. Poetinis diskursas

III.1. Išraiškos ir turinio izomorfizmas

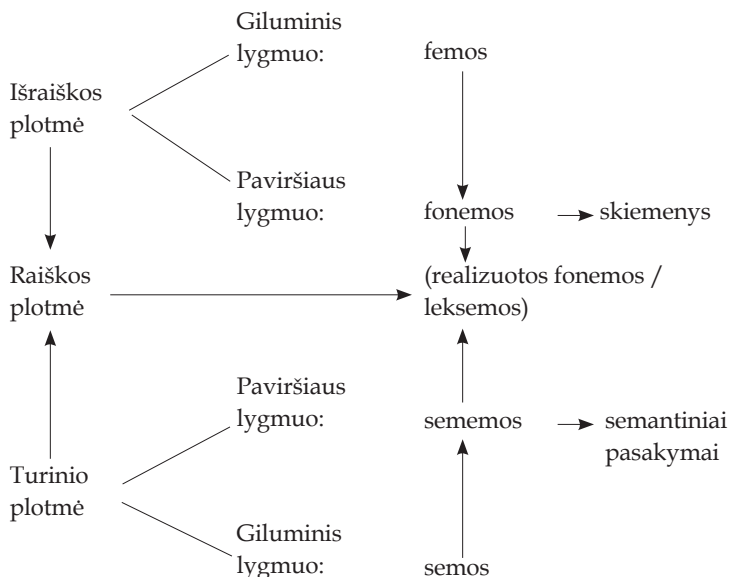
Fundamentali tarpukario kalbotyros pažanga pasireiškė tuo, kad buvo įrodyta, jog ženklų (morfemų, žodžių, sakinių, diskurso) plotmėje pradėta analizė gali būti tęsiama ir paaiškinti kalbinių reiškinių tik atskiriant dvi paprastas kalbos plotmes – išraiškos ir turinio. O tada kiekviena iš šių plotmių turi būti atskirai segmentuojama ir sisteminama nebe pagal ženklus, o pagal figūras (vartojant Louis Hjelmslevo terminą), t. y. pagal sukonstruotus, o ne raišką įgavusius vienetus. Kaip matome, raginimas atsisakyti ženklo idėjos nelaukė, kol susiformuos nauja literatūros kritikų karta.

Štai kodėl mums atrodo, kad, prieš bandant rekonstruoti poetinį objektą kaip visumą, dabar tinkamas momentas aptarti čia pateiktas analizes ir pasižiūrėti, koku būdu jose suvokiama poetinio diskurso artikuliacija abiejose minėtose plotmėse. Šiuos jau tradiciniais tapusius analitinius žingsnius papildė naujas teorinis reikalavimas. Kaip matėme, pokario kalbotyroje greta dviejų plotmių autonomiškų artikuliacijų principo buvo imta svarstyti apie skirtingus vertikalius lygmenis. Imta tvirtinti, kad mažesnės apimties sintagminiai vienetai priklauso gilesniam kalbos lygmeniui, o didesni vienetai laikomi paviršiaus vienetais.

Poetinei semiotikai esminė dviejų plotmių izomorfizmo problema logiškai išplaukia iš Ferdinando de Saussure'o postuluoto paralelizmo tarp signifikanto ir signifikato. Ar šis ženklų plotmėje akivaizdus paralelizmas gali būti postuluojamas ir konstruojant figūras?

Dėl nevienodų pasiekimų tiriant abi izoliuotas kalbos plotmes kol kas nepavyksta numatyti šios problemos sprendimo. Žinome,

kad fonologijai ne be vargo pavyko sukurti dvi sąvokas: 1) *fone-ma*, abstraktus vienetas, kuris nepriklauso nuo savo fonetinių realizacijų ženklų lygmenyje; 2) *fema*, arba skiriamasis požymis, mažiausias fonemą sudarantis vienetas²¹. Semantika, kuri sekė paskui fonologiją gerokai vėluodama, savo ruožtu postuluoja atitinkamas *sememos* ir *semos* figūras²². Dabar jau galima pateikti izomorfizmo hipotezę supaprastintos schemos pavidalu:

²¹ Femos – mažiausi bereikšmiai išraiškos plotmės vienetai, kurie leidžia vienas fonemas (arba grafemas) atskirti nuo kitų, todėl dar vadinami skiriamaisiais fonemų (grafemų) požymiais. Pvz., balsių atvirumas / uždarymas arba priebalsių skardumas / duslumas.

²² Semos – mažiausi prasmingi turinio plotmės vienetai, semantiniai skiriamieji požymiai, kurie leidžia vienas sememas – žodžius ar žodžių junginius – atskirti nuo kitų (taip pat žr. <https://www.avantekstas.flf.vu.lt/lima/>). Anglakalbėje literatūroje vietoj semų dažniau vartojami terminai *semantic markers* arba *semantic features*. Kaip rinkinio straipsnyje „Poetinio teksto generatyvinės teorijos aspektai“ („Aspects d’une théorie générative du texte poétique“) rašo Van Dijkas, „visi šie elementarūs [semantiniai] požymiai generuoja leksemą“ (op. cit., p. 198). Pvz., sema / apšviestumas / konkrečiame poetiniame tekste gali generuoti leksemas *lempos*, *vaisku*, *sau-*

Išnagrinėjus šią schemą, iš karto peršasi tokios išvados: galima postuliuoti izomorfizmą tarp abiejų autonominių plotmių kalbinių vienetų, laikomų artikuliacijos figūromis, tačiau šis izomorfizmas nebeveikia (išskyrus retus atvejus, kai monosememinės leksemos formantas būna viena vienintelė foneminė realizacija) ne tik raiškos plotmėje, kur realizuota fonema atitinka vieną leksemą, bet taip pat ir ypač kalbos sintagminės sąrangos lygmenyje, kur linijinė fonemų kombinacija sukuria vienetus-skiemenis, o sememų kombinacija galiausiai virsta semantinių pasakymų konstrukcija.

Taigi šitaip čia apibrėžtas izomorfizmas neveda prie abiejų poetinio diskurso plotmių homologavimo, kai fonetinis segmentas tiksliai atitinka semantinį segmentą. Galimas homologavimas tokiu atveju pasirodo kitokio tipo koreliacijos pavidalu. Antai Coquet analizuotame Apollinaire'o pavyzdyje jis galėtų būti formuluojamas taip:

Skiemuo 1 [- ik] : Skiemuo 2 [k (r) i -] :: Pasakymas 1 : Pasakymas ²³

Jei tarp išraiškos ir turinio vienetų gali būti išlaikomas tam tikro izomorfizmo principas – su sąlyga, kad jis nėra fiksuojamas *ženklų* sintagminės raiškos plotmėje – iš šios hipotezės gali būti padarytos kitos išvados. Pavyzdžiui, galima stengtis apibrėžti poetinio diskurso savitumą raiškos plotmėje per bendrą dviejų paralelių – vieno foneminio, kito semantinio – diskursų pasireiškimą, kai

lė, apšvietimai, o sema /tamsumas/ - apšiniaukę, tamsu, miglota. Apie teminių semų (temų) ir leksemų ryšį tekste žr. 32 išnašoje.

²³ Coquet analizuoja žymaus Apollinaire'o eilėraščio „La chanson du mal aimée“ („Nemylėto daina“) kelias eilutes, tarp kurių įveda simetrinį ryšį: „Les tramways feux verts sur l'échine / Musiquent <...> leur folie de machines / Les cafés gonflés de fumée / Crient tout l'amour de leurs tziganes <...> / Vers toi toi que j'ai tant aimée.“ (Tramvajai su žaliom šviesom ant sprando / Muzikuoja savo mašininę paikystę / Kavinės su virstančiais dūmų kamuoliais / Šaukia savo čigonų meilę). Šią simetriją įgalina simetrija tarp tariamų skiemenų *zik* (mu-siquent) ir *kri* (crient).

Ženklas :: žymi homologijos, t. y. atitikimo, analogijos, santykį tarp skirtingų sistemų elementų arba tarp tos pačios struktūros skirtingų dalių.

jie vienu metu plėtojasi kiekvienas savo autonominėje plotmėje ir iš formalių palyginamų, gal net homologuojamų dėsningumų sukuria diskursinius dėsningumus, kurie paklūsta giliųjų struktūrų lygmeniui priklausančiai dvigubai poetinei gramatikai. Remiantis pripažintu izomorfizmu tarp skiemens ir semantinio pasakymo, būtų galima pabandyti jį išplėsti ir pritaikyti transfraziniams dydžiams, numatant paralelių diskursinių – foneminių ir sememinių – sąrangų galimybę; o galiausiai šiuos diskursinius gaminius valdytų ir tvarkytų gilesniame lygmenyje esančios feminės ir seminės taksos²⁴.

III.2. Išraiškos plotmė

Teoriniai poetinio diskurso modelio reikalavimai, kurių bendrąsias gaires ką tik nubrėžėme, atrodo mažai ką bendro turintys su dabartiniais tyrimais, kuriuos gana tiksliai atspindi šioje knygoje surinkti straipsniai. Pakanka perskaityti itin aktualias ištraukas, kuriose Coquet nagrinėja aprašomosios kalbos nerišlumus, kai ji pasitelkiama aiškinti žodinių kalbų išraiškos plotmės struktūrai, ir pamatysime, jog atsakomybė už mūsų poetinio formanto analizių trūkumus tenka tiek kalbininkams, tiek semiotikams. Nepaisant klasikinės fonologijos pranašumo prieš kitas kalbotyros disciplinas, tam tikri jai primesti pritaikymai labiau sukėlė sumaištį negu pasiūlė atnaujintus technologinius įrankius. Antai perėjimas nuo fonacijos fiziologinės instancijos prie juslinės pagavos yra pernelyg atmieštas impresionizmo; arba naujausi garsinio fenomeno akustinės instancijos tyrimai, – terminologinis heterogeniškumas, su kuriuo susidursime šiame rinkinyje, – tėra visų šių neapibrėžtumų atspindys.

Toks atsilikimas ir svyravimai neišvengiamai atsispindi ir poetinio diskurso fonetinėje analizėje. Jakobsono ir Lévi-Strausso, o vėliau Nicolas Ruwet aprašymas leido peržengti impresionistinį

²⁴ *Des taxies phémiques et sémiques* – paprastai tariant, femų ir semų sutvarkymas, išdėliojimas. Apie taksas žr. paaiškinimą 13 ir 14 išnašoje.

etapą ir patvirtino, kokia svarbi skiriamųjų požymių analizė, tačiau šios srities tyrimai, atrodo, trypčioja vietoje, jiems veikiausiai trūks-ta stimuliuojančių feminių artikuliacijos modelių. Nors išraiškai taikomas suporavimo principas (sugalvotas S. Levino)²⁵ davė

²⁵ *Couplage* (pranc.), *coupling* (angl.) – pasak Levino, suporavimas atskiria poetinę kalbą nuo įprastos kasdienės kalbos. Norint paaiškinti jo veikimą, naudojamos dar Jakobsono aprašytos dvi kalbinės ašys – sintagminė (grįsta gretinimu grandinėje) ir paradigminė (grįsta atranka ir substitucija), kurios veikia konstruojant bet kokį diskursą ir yra bet kokios kalbos funkcionavimo pagrindas. Didžiausią dėmesį Levinas skiria paradigmoms – ekvivalentiškoms (lygiavertėms) klasėms, turinčioms vieną ar kelis bendrus bruožus. Jis išskiria dviejų tipų ekvivalentiškumus: pozicinius, priklausančius nuo kalbinės aplinkos (I tipas) ir ekstrakalbinius – semantinius arba fonetinius, nepriklausančius nuo kalbinės aplinkos (II tipas). II tipo ekvivalentiškumų bendrasis dėmuo (*tertium comparationis*) – semantinis ar fonetinis – vadinamas ekstrakalbiniu (plg. kaip Greimas nusako ekvivalentiškumą 17 išnašoje).

Pozicija sintagminėje ašyje – tai vieta kalbinėje grandinėje, kur galimos substitucijos (jos susijusios vien su morfemomis). Pozicijos gali būti panašios, palyginamos (pvz., „Pranašiškas ir užbėgantis už akių kalbėjimas“ – Paulio Valéry eilėraštyje „Pitija“) arba paralelinės („Tokia *artima* nekantra ir tokia *sunki* apatija“ – Valéry „Jaunoji Parka“). Taigi žodžiai (pvz., sinonimai, gyvūnų pavadinimai ar abstrakčių terminų grupės) priklauso tai pačiai paradigminei klasei, jeigu jie užima ekvivalentiškas (lygiavertes) pozicijas. Tiesa, formuojant semantines paradigmas (turinio plotmės), svarbus ne vien panašumas, bet ir opozicinis skirtumas: pvz., diena / naktis sudaro tą pačią klasę, nes jų bendrasis dėmuo – 12 val. trukmė. Fonetinės paradigmos (išraiškos plotmės) grįstos homofonija, aliteracija, rimu, vienodu skiemenų skaičiumi ir pan.

Poetinis kalbėjimas pasižymi tuo, kad jame konverguoja, arba vienas ant kito užklojami, dviejų tipų ekvivalentiškumai – poziciniai ir ekstrakalbiniai (semantiniai arba fonetiniai). Tai ir vadinama suporavimu: į lygiavertes pozicijas įkeliama lygiavertė semantiniai arba fonetiniai vienetai (poezija „ekvivalentiškomis pozicijomis pasinaudoja kaip rėmais ekvivalentiškiems fonetiniams ir / ar semantiniams elementams“ (Levin, op. cit., p. 30)). Tai (poetinis) suporavimas, nes supanašintos formos turi vienu metu priklausyti dviem skirtingoms paradigmoms – pozicinei ir semantinei / fonetinei. Kitaip tariant, du dėmenys sudaro porą tada, kai jie priklauso bent dviem skirtingoms ekvivalentiškumų klasėms.

Jeigu sintagminiame paralelizme vienos poros nariai, užimantys ekvivalentišką poziciją, yra ekvivalentiški semantiškai ir / ar fonetiškai, tai sukelia ekvivalentiškumą tarp kitos poros narių: duotame Valéry pavyzdyje iš eilėraščio „Jaunoji Parka“ įvestas ekvivalentiškumas tarp „artima“ ir

įdomių lokalių rezultatų, nes dėl jo galima suformuluoti lygmenų homologavimo taisykles, – Dumont' o aprašymas šiuo požiūriu atrodo pavyzdinis, – tačiau, kaip pastebi Coquet, mes viso labo pajėgiame registruoti „ekvivalentiškumo taškus“, bet negalime pamatyti visuminės fonetinio diskurso sąrangos.

Tam tikros simetrijos, nustatytos tarp garsinių sekų (Houdebine) arba tarp platesnių garsinių visetų, yra homologuojamos su pamatinėmis turinio disjunkcijomis (pvz., *gyvenimas* vs *mirtis* François Rastier straipsnyje) ir, atrodo, jas galima interpretuoti daug bendriau. Tam tikros paprastos diskursinės schemos, kurios kontrastingais tonais išskaido poetinį objektą į „prieš“ ir „po“ ir leidžia atpažinti sandūros taškus – išraiškos struktūrų transformacijos vietą (Zilberbergo, taip pat Dumont' o straipsnis), skatina galvoti, kad moduliuojant išraiškingą diskursą ekvivalentiškumo principą galima papildyti transformacijos principu. Vis dėlto tai tik atskiri poetinio diskurso teorijos elementai, nes pats aprašymas vis dar lieka tiesiog „tendencijų“ fiksavimas, kadangi dėl mažo skaičiaus garsinių visetų neišeina naudotis statistiniais metodais ir nebeaišku, kaip nustatyti *garsines izotopijas*, kurios padėtų pašalinti „triukšmą“, būdingą diskursui, kuris įgijęs raišką²⁶.

„sunki“ pabrėžia kitų dviejų žodžių „nekantra“ ir „apatija“ priklausymą tai pačiai paradigminei klasei.

Metro ar rimo ašis gali sukurti dvigubas poras – suporavimus – lygiai kaip sintagminė ašis. Nes ekvivalentiškumai poezijoje kuriami remiantis ne tik kalbos sintagmatika, bet ir „konvencinėmis“ formomis – poetinio diskurso figūromis (aliteracijos ar asonansai metro ašyje), žanrais (pvz., baladė, sonetas) ir pan. Levinas konstatuoja, kad esama glaudaus ryšio, viena vertus, tarp semantinių suporavimų ir sintagminės ašies, o kita vertus, tarp fonetinių suporavimų ir konvencinės ašies. Rimas – tai institucionalizuotas suporavimas.

Suporavimo konceptas iš esmės implikuoja išraiškos ir turinio paralelizmą. Ieškant homologinių porų lengviau semantiškai interpretuoti suporavimą. (Paaiškinimas parengtas pagal Luce Baudoux straipsnį „Un modèle d'analyse structurale de la poésie. A propos d'un ouvrage de Levin“. *Logique et Analyse*. NOUVELLE SÉRIE. Vol. 7, No. 27 (Octobre 1964), 168–178; taip pat: Geninasca. *Analyse structurale des „Chimères“ de Nerval.*)

²⁶ Apie eilėraščių kaip pranešimą be triukšmo, t. y. tokį diskursą, kuriame nėra nieko atsitiktinio, nieko pertekliško, nereikalingo, Geninasca rašo: „Poe-

Teoriškai niekas netrukdo pasiskolinti izotopijos sąvoką iš turinio plotmės: būtent sememinės prigimties semantinė izotopija leidžia įveikti kliūtis, kurias skaitymui kelia raišką įgijusio teksto daugiaprasmiškumas. Atrodo, galima postuliuoti, kad foneminis lygmuo įgalina izotopinį skaitymą. Žinoma, kad bet kokio diskurso gavėjui juslinio suvokimo metu pavyksta pašalinti iki 40 proc. prasmės pagavai nereikalingo feminio pertekliaus (redundancijos); o poetinio pranešimo priėmimas, priešingai, galėtų būti aiškinamas kaip dėl percepcinio lygmens pasikeitimo reikšmingu tapusio pertekliaus papildomas įvertinimas, kuris leistų užčiuopti naują – nebe denotacinę, o konotacinę – garsinę izotopiją sudarančius dėsningumus. Taigi išraiškos plotmėje besiskleidžiantis poetinis diskursas galėtų būti suvokiamas kaip feminių izotopų pluošto projekcija, kurioje būtų atpažįstamos simetrijos ir alternacijos, konsonansai ir disonansai, ir galiausiai reikšmingos garsinių visetų transformacijos. Tik vėliau galėtų būti parengta semantiniams diskursams pritaikyta poetinės išraiškos gramatika, apimanti feminių taksų²⁷ sąrangos formalius modelius ir foneminių diskursų generavimo taisykles. Nes tai, kas leidžia nemetaforiškai kalbėti apie poetinės išraiškos gramatiką, yra ne tik dviejų kalbos plotmių izomorfizmo postulatas ir jo implikuojamas gramatinio modelio perkėlimas iš vienos plotmės į kitą, bet ir bendresni svarstymai apie tai, kas vadinama poezijos muzikalumu. Nesvarbu, koku būdu aiškinama genetiškai, – ar poezija kilo iš giesmių, ar giesmės ištakos slypi poetinio diskurso moduliacijose bei ritmuose, kaip leidžia manyti kai kurie etnomuzikologų darbai, – poetinė išraiška atsiduria pusiau-keleje tarp gargaliavimų, kurie, sklisdami iš gerklės, persitvarko

to kalbėjimas daug labiau nei kasdienė šneka išnaudoja išraiškos plotmės faktorius, todėl poetinis diskursas, maksimaliai sumažindamas ženklų arbitralumą, įgyja tam tikro būtinumo, nuo kurio bent iš dalies ir priklauso jo kaip estetinio objekto prigimtis. Kraštutiniu atveju eileraštis pasirodo besąs „absolūtus objektas“, t. y. toks, kurio neįmanoma išversti, arba pranešimas be triukšmo, kuriame kalbinės raiškos suvaržymai ir atsitiktinumai pavirsta relevantiškais reikšmės elementais.“ (*Analyse structurale des „Chimères“ de Nerval*, p. 25)

²⁷ *Des taxies phémiques* – žr. 24 išnašą.

į kalbos garsus vien dėl savo skiriamųjų savybių ir dėl muzikinę kalbą sudarančių darnių garsinių sekų. Poetinis diskursas savo išraiškos plotmėje pasirodo kaip *kalba, sudaryta iš triukšmų ir kartu iš garsų*, todėl Coquet, kalbėdamas apie ją, visai pagrįstai remiasi jos sąrangos harmonijos ir disharmonijos taisyklėmis, o Rastier kalba apie ją konotuojančius eufonijos ir disfonijos efektus. Tad poetinės išraiškos gramatika, pasak jų, yra šios kalbos teorija.

III.3. Turinio plotmė

Atvirkštinių sunkumų kyla tada, kai norima kalbėti nebe apie poetinę išraišką, o apie poetinį turinį: pirmuoju atveju jų kilo dėl to, kad apie išraiškos fonemines struktūras žinota per mažai; antruoju atveju dėl to, kad apie tai galbūt žinoma per daug. Turime omeny štai ką: atskirai paimtas poetinis signifikatas nedaug tesiskiria nuo kitų diskursų – literatūrinių, mistinių, sapninių, kurie plėtoja tas pačias temas. Šiuo klausimu mes žinome ir nežinome vienodai: žinojimą sudaro daugybė dalinių tyrimų ir įvairių požiūrio taškų, tačiau nėra jokios homogeniškos diskurso teorijos.

Todėl būtina kartu valdyti du paralelius diskursus, išraiškos apribojimus projektuojant į turinio plotmės eigą ir, priešingai, turinio plotmės elementus projektuojant į išraiškos plotmę. Ir visa tai nulems pasirinkimus, susijusius su vienokiomis ar kitokiomis poetinio teksto organizavimo formomis. Šia prasme galėtume sakyti, kad *poetiškumas* pasirenka savo formas iš inventoriaus, kurį jam pasiūlo *poetika*.

Šis diskurso susidvejinimas ir tarp dviejų diskursų įsisteigiantys dvišaliai santykiai leidžia apibūdinti poetinį diskursą kaip *tirštą*, t. y. pasižymintį tam tikru struktūrinių santykių kiekiu, kurio reikalauja poetinio objekto konstravimas. Tad tirštumo laipsnis gali tapti kriterijumi klasifikuojant poetinius objektus. Šį kriterijų savo ruožtu būtų galima sukryžminti su kitu kriterijumi, kai būtų žiūrima, kaip dviejose viena virš kitos esančiose kalbos plotmėse (išraiškos ir turinio) atrenkami atitinkami lygmenys ir diskursinės formos. Tarp dviejų kraštutinių atvejų – eiliuoto algebros traktato

ir poetinio kliedesio diskurso, kuriame išraiška nesvarbi, – galėtų būti išdėliota ištisa poetinių diskursų tipologija. Atrodo, kad tarp šių variacijų palaikoma lanksti koreliacija:

$$\frac{\text{naratyvizavimas}}{\text{paradigmatizavimas}} \approx \frac{\text{prozodinės struktūros}}{\text{foneminės struktūros}} \approx \frac{\text{paviršiaus lygmuo}}{\text{giluminis lygmuo}}$$

Beje, matyti, kad mūsų rinkinyje pateikiamos poetinių tekstų analizės kartais linksta į naratyvumą, o kartais – į paradigminių signifikato plotmės skaitymą: antai George'o Bataille'aus tekstas pasiduoda naratyviniam aiškinimui, o Rimbaud ketureilį galima perskaityti „visomis kryptimis“. Šiuo metu, atrodo, poetinių objektų iššifravimo strategijoms būdinga derinti abi šias prieigas: skaityti poetinį tekstą tuo pat metu ir kaip taksą, ir kaip pasakojimą, t. y. kaip visetą keliuose lygmenyse atsikartojančių simetrijų, kurios steigiamos vien kaip transformacijos vietos. Įtraukus naratyvinį matmenį į poetinio diskurso analizę, neišvengiamai kyla naujų problemų, nors tai vienas svarbiausių pastarųjų metų pasiekimų. Viena iš tokių problemų – skaitymo izotopijos.

Daugia-izotopinio tekstų skaitymo galimybė, kurią sunkiai pripažįsta diskurso linijiniškumo šalininkai, būdinga ne tik poetiniams diskursams (pavyzdžiui, liaudies pasaka „Raudonkepuraite“ tuo pat metu gali būti skaitoma ir pagal kulinarinę, ir pagal seksualinę izotopiją), tačiau reikia pripažinti, kad tai dažnai pasitaikanti poetinio diskurso savybė. Pavyzdžiui, Rastier, nagrinėdamas Stephane'o Mallarmé sonetą, jame išskiria tris galimus izotopijų skaitymus: sonetas tuo pat metu pasakoja ir „pobūvio“, ir „plaukiojimo jūra“ istorijas, o po šiais abiem pasakojimais slypi naratyvizuota „rašymo“ problematika²⁸. Panašiai Arrivé, skaity-

²⁸ Turimas omeny rinkinyje pateiktas Rastier straipsnis „Izotopijų sistematiška“ („Système des isotopies“), kuriame nagrinėjant sememines, arba horizontaliąsias, izotopijas pateikiama Mallarmé soneto „Salut“ („Būkit pasveikinti“, „Į jūsų sveikatą“) analizė, iliustruojanti viena ant kitos užklojamas turinio plotmės izotopijas. Šios Rastier analizės santrauką žr. Kęstutis Nastopka. 2010. *Literatūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos, 15–19. Kiek

damas Alfredą Jarry, atpažįsta ekskrementų, taip pat religinę ir seksualinę izotopijas.

Svarbu suprasti, kad teksto daugia-izotopiškumas neturi nieko bendro su madingomis šnekomis apie „galimų skaitymų begalybę“, kuriomis linkstama neigti bet kokios literatūros kūrinių mokslinės analizės galimybę. Iš tikrųjų galimų skaitymų gali būti „begalė“, tačiau šios variacijos kyla vien tik iš skaitytojų skaitymo veiklos, jos „nesugriauna“ ir „neišstruktūrina“ teksto. Priešingai, čia kyla du svarbūs klausimai: kaip pereinama nuo vienos izotopijos prie kitos ir kokie yra „giluminiai“ (vertikalūs) ryšiai tarp įvairių galimų skaitymų.

Mūsų manymu, Coquet savo Albert'o Camus *Svetimo* analizėje pirmasis atkreipė dėmesį į *sakymo nuorodas*²⁹, valdančias perėjimą iš vienos izotopijos į kitą: dviejuose skirtinguose sememiniuose lygmenyse skaitomos paraleksemos „užmušti laiką“ pasirodymas išprovokuoja antrą skaitymą, kuris užsikloja ant pirmojo³⁰. Rastier

kitokį to paties Mallarmé soneto vertimą žr. Hans-Georg Gadamer. *Istorija, menas, kalba*. Vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 193.

²⁹ *Embrayeurs* – sakymo (*énonciation*) rodiklis arba nuoroda. Kalbotyroje šiuo terminu (angl. *shifter*) vadinamas į sakymą ar sakymo situaciją nurodantis pasakyme (*énoncé*) vartojamas vienetas: asmeninis įvardis (aš, tu, mes, jūs), taip pat parodomasis ar savybinis įvardis (mano, tavo), tiesiogiai ar netiesiogiai žymintis pranešimo siuntėją ar gavėją; vietos prieveiksmis (čia, ten), laiko prieveiksmis (dabar, šiandien, vakar). Semiotikoje šis terminas verčiamas „keitikliu“ arba „perjungikliu“ (žr. plačiau <https://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/keitiklis>).

³⁰ Greimas čia užsimena apie Coquet atliktą analizę „Struktūrinės pasakojimo analizės problemos. Camus *Svetimas*“ („Problèmes de l'analyse structurale du récit. „L'Étranger“ d'Albert Camus“), pateiktą jo knygoje *Sémiotique littéraire. Contribution à l'analyse sémantique du discours* (Tours: Maison Mame, 1973, 51–66). Aptaręs viso romano dviejų dalių struktūrą, Coquet imasi vieno atsikartojančio segmento – stereotipinio posakio „užmuš(inė)ti laiką“ (*tuer le temps*) – analizės. Pasiremdamas Michaelio Riffaterre'o atliktais tyrinėjimais, jis klišės nusako taip: tai atsikartojantis pasakymas, turintis fiksuotą formą; klišės funkcija yra išoriška komunikacijai tikraja to žodžio prasme – ji tik padeda užmegzti komunikaciją arba ją palaikyti. Taigi klišės ar stereotipo specifika ta, kad jis neperteikia jokios informacijos (op. cit., p. 59). Tačiau tai, kas pirminėje kalbos sistemoje (*langue*) yra nežymėta (nuvalkiota, banalu, bereikšmiška), antrinėje literatūrinio diskurso siste-

net pabando apibendrinti tokio pobūdžio pastebėjimus ir siekia suformuluoti juos kaip atpažinimo procedūras: tarp poliseminių ir dėl to pagal kelias izotopijas perskaitomų leksemų pasirodžius bent vienai leksemai, kurią galima skaityti tik pagal vieną izotopiją, garantuojama tokios leksemos autonomija; o jei kokios nors leksemos neįmanoma perskaityti pagal jokią žinomą izotopiją, vadinasi, egzistuoja nauja dar neatpažinta izotopija. Rinkiny pasirodo ir kitų problemą praplečiančių pasiūlymų: pasak Arrivé, įterptinį pasakojimą galima naujai perskaityti būtent dėl to, kad vienas pasakojimas įterpiamas į kitą; o pasak Gueunier, nauji Bataille'aus teksto interpretacijos matmenys atsiranda dėl to, kad pertvarkomos jį sudarančios dalys. Nuo šiol naratyvinei semiotikai, atrodo, išskyla konkreti užduotis susisteminti izotopijų perjungimo³¹ procedūras.

moje (*langage*) tampa žymėta, t. y. įgyja specifinę reikšmę: pertraukdamas diskurso homogeniškumą, stereotipinis posakis jam suteikia papildomos informacijos (p. 60). Šiuo konkrečiu atveju tai paskatina kaupti dėmesį į pagrindinio romano veikėjo Merso santykį su laiku. Jis reiškiasi per skirtingo asmens įvardžius: Merso kaip „aš“ yra suinteresuotas pakeisti stereotipą, o trečio asmens pasakymai („Svarbiausia, kaip sakiau, užmušti laiką.“ [liet. vertime „prastumti laiką“]) liudija pasitenkinimą sustabarėjusiomis kalbinėmis ištaromis. Stereotipas čia atlieka signalo funkciją: jis žymi judėjimą tarp „Aš“ plotmės ir „Jis“ (*on*) (beasmeniškumo) plotmės. Būtent tai vyksta centriniame romano epizode, žyminčiame pagrindinę transformaciją (liet. vertimo p. 67–69 in: A. Kamiu. 1991. *Svetimas. Krytis*. Vertė L. Rapšytė. Vilnius: Vaga). Jį Coquet vadina rele (*relais*), užtikrinančia perėjimą nuo vienokios stereotipo sampratos prie kitokios. Stereotipas yra „divalentis segmentas, nes implikuoja dviejų integruojančių klasių buvimą“ (p. 64).

³¹ *Embrayage* – įprastai šis terminas vartojamas sakymo semiotikoje, žymint sakytojo nuorodą į save, į savo kalbėjimo situaciją (čia ir dabar), ir verčiamas kaip „įjungimas“ (apie tai plačiau <https://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/%C4%AFjungimas>). Tačiau čia Greimas šį terminą vartoja ne sakymo problematikos, o izotopijų tarpusavio santykio ir dėl to atsirandančio keileriopo teksto perskaitymo perspektyvoje: kokių būdu nuo vienos izotopijos (nuo vienos krypties skaitymo-interpretacijos) pereinama prie kitos, arba kas leidžia iš vieno registro „persijungti“ į kitą? Tuo būdu Greimas daro implicitinę analogiją tarp dviejų tipų per(si)jungimų: kai iš pasakymo plotmės (kalbėjimo trečiu asmeniu) persijungiama į sakymo plotmę (kalbėjimo pirmu ar antru asmeniu) ir kai nuo vienos semantinės izotopijos pereinama prie kitos. Kai kuriais atvejais šie per(si)jungimai gali būti užkloti vienas ant kito, kaip Camus romano atveju, kur sakymo įjungimo proce-

Neišvengiamai kyla klausimas, ar įvairūs izotopiniai skaitymai yra vienas nuo kito nepriklausomi ar, priešingai, vienas kitą determinuoja. Remdamiesi dabartinėmis žiniomis, galime atsakyti tik iš dalies: izotopijos viena kitą sąlygoja. Antai Mallarmé sonete būtų neįmanoma perskaityti „rašymo“ izotopijos, jei iš pradžių nebūtų įvestas „plaukiojimo jūra“ skaitymas; o Jarry teksto seksualinė izotopija iš anksto sąlygoja pasakojimą apie ekskrementus. Taip galėtų būti postuluojama ir formaliais kriterijais pagrindžiama semantinių izotopijų hierarchija, kai vienos yra „gilesnės“ už kitas. Akivaizdu, kad, laikantis generatyvinės perspektyvos, daugia-izotopinė diskurso struktūra, palaiapsniui besileidžiant iki raiškos plotmės, joje produkuoja polisemines leksemas bei tekstines deformacijas (*distortions*), o jas visokie metadiskursai apie dviprasmiškumą dažnai mitologizuoja tvirtindami, neva jos sudaro poezijos esmę. Vis dėlto būtų pavojinga semantines izotopijas ir jų artikuliacijas skirtinguose lygmenyse painioti su turinio plotmės formaliosios sąrangos lygmenimis, kurie turi koreliuoti su atitinkamais išraiškos lygmenimis, idant suformuotų poetinį diskursą. Tuo ir skiriasi žodynas nuo gramatikos, arba pranešimas, kuris kiekviename objekte vis kitoks, nuo paties poetinio objekto struktūros, kitaip tariant, reikia skirti semantines struktūras *stricto sensu* nuo formalių dėsniumų, kurie sudaro antrinio poetinio diskurso sąrangą.

Nors diskursyvinės gramatikos projektas, regis, plačiai pripažintas ir sutinkama, kad būtina skirti „gramatinius“ lygmenis, tačiau iki bendro kanoninio šių lygmenų supratimo dar toli. Remdamiesi naratyvumo apmąstymais, mes tuos lygmenis suvokiame taip: abstrakčios struktūros, kuriose vyksta loginės-semantinės transfor-

dūra, Coquet teigimu, implikuoja semantinę transformaciją (izotopijos pasikeitimą), tačiau dažniausiai šie procesai nesusiję. Kitur – minėtoje Coquet analizėje, taip pat Greimo *Struktūrinėje semantikoje* – kalbant apie perėjimą iš vienos izotopijos į paralelinę kitą, vartojamas visai kitas terminas *relais* (įprasta šio žodžio reikšmė „pamainos keitimas, estafetė; tarpinis punktas; relė“) (pvz., „Šios rūšies mitinėje raiškoje figūrų vaidmuo yra dvejopas: viena vertus, jose slypi poetinę izotopiją sudarančios semos; kita vertus, jos veikia kaip semų perjungikliai (*relais sémiques*)“ (*Struktūrinė semantika*, p. 184).

macijos, sudaro priešpriešą paviršiaus aktantinei ir kartu modalinei sintaksei. Ši perspektyva nėra nesuderinama su Van Dijk'o siūloma perskyra tarp lygmenų: vienam jų būdingos seminės, o kitam – sememinės struktūros³². Tačiau nesutapimų atsiranda tada, kai reikia pristatyti pamatines giliojo lygmens, iš kurio generuojami poetiniai objektai, artikuliacijas: Van Dijk'o supratimu, pradinė *ab quo* struktūra – tai elementarus sakinys, Kristevai tai – transkalbinė sapno konfigūracija, o mums tai veikiau būtų elementarioji taksinė struktūra³³. Šie nesutapimai vis dėlto neturėti užgožti kur kas svarbesnio sutarimo, susijusio su diskurso teorijos projektu ir jos bendrąja sąranga.

³² Turimas omeny rinkinyje esantis Van Dijk'o straipsnis „Poetinio teksto generatyvinės teorijos aspektai“. Santykį tarp semų (konkrečiai, teminių semų, arba tiesiog temų) ir sememų-leksemų Van Dijk'as aiškina taip: „Būtent čia susiduriame su teksto paviršiaus ir jo gilesios struktūros stilistiniu matmeniu: per seminius atsikartojimus gali nusistovėti kokia nors tema, nors paviršiaus lygmenyje ji nepasireiškia leksiškai [konkrečiu žodžiu], tiksliau, ji investuojasi į keletą skirtingų leksemų (kurios tuo pat metu turi kitų semų); ir atvirkščiai, keletas temų gali pasireikšti vienoje vienintelėje leksemoje. Pavyzdys iš Jacques' o Roubaud: semos *padalijimas / atkirtimas* ir *saulės nebuvimas / miglotumas*. <...> Roubaud poezijoje ypač sutinkame priešpriešą tarp [semų] *balta* ir *juoda* (funkcinė teminė opozicija, lyginant su Go žaidimo baltais ir juodais akmenukais), taigi tarp „apšviestumo“ („baltumo“) ir „tamsumo“. <...> bendrosios teksto izotopijos dedamoji – apšviestumas vs tamsumas <...>. Tad Roubaud eilėraštyje leksikalizacija tokia: viena vertus, *saulės nebuvimas, ryto nebuvimas, tamsu, miglota*, o kita vertus – *lempos, vaisku, saulė, apšvietimai*. Lygiai taip galime nustatyti tokias atsikartojančias semines (taigi temines) kategorijas: „nebuvimas“ vs „buvimas“ koreliuoja su „uždarumas“ (aptvėrimas, atskyrimas) vs „atvirumas“ ir pasireiškia eilėraščio žodžiuose *įkalintas, (nakties) kubas / išveju, rodyti, sužadinti, sukelti*. / Tam tikro skaičiaus tapačių semų ar kategorijų aptikimas tekste – tai tik izotopijos buvimo *minimali sąlyga*. (...) tačiau dažniausiai tokios semų ir joms raišką paviršiuje suteikiančių leksemų klasifikacijos nepakanka, norint nustatyti tikrą konkretaus teksto rišlumą.“ (p. 198–199) Van Dijk'as semas-temas priskiria giluminiam abstrakčiam lygmeniui, kuris yra vien konceptualus, esantis iki žodinės raiškos, o leksemas – paviršiaus (raiškos) lygmeniui (plg. su Greimo schema, pateikta šio straipsnio III.1 skyrelyje „Išraiškos ir turinio izomorfizmas“).

³³ *Une structure taxique élémentaire* – apie Geninasca pasiūlytą taksinio tinklelio ar taksinio modelio idėją žr. paaiškinimą 13 ir 14 išnašose.

Atrodo neįmanoma čia užbaigti apmąstymų apie poetinio diskurso semantinę komponentą, nė nepabandžius patikslinti *sakymo* statuso. Žinia, sakymą mėgstama priešinti tekstui, suvokiamam kaip *pasakymas*. Visai normalu, kad poetinio sakymo subjektas vienaip ar kitaip dalyvauja tiek poetinio objekto kūrimo procese, tiek pačiame objekte – tai netgi vienas iš kriterijų, leidžiančių atskirti rašytinę literatūrą nuo sakinės³⁴. Vis dėlto pats faktas, kad tai būdinga rašytinei raiškai, jau savaime atima iš sakymo subjekto dalį jo kūrybinio spontaniškumo, o juk subjektas turėtų būti spontaniškumo prieglobstis.

Tai reiškia, kad nors atmetame dar vieną mistifikaciją, kuri leistų per galines duris vėl įvesti „to, kas neišsakoma“ problematiką, visgi turime bandyti apibrėžti sakymo subjekto statusą ir buvimo būdą. Mes nesugebame semiotikoje kalbėti tiesiog apie subjektą, mes jį būtina suprantame kaip priklausantį sakymo loginei-gramatinei struktūrai, kaip subjektą-aktantą, o tai rodo ribas, kuriose vienašališkai užsisklendžia mūsų semiotinis mąstymas, ir kartu teorinius rėmus, kuriuose gali būti patikslintas subjekto statusas. Arba sakymas yra nekalbinis performatyvus aktas ir dėl to jis nepasiduoda semiotiko kompetencijai, arba jis vienaip ar kitaip pasireiškia (pavyzdžiui, kaip implicitinė prielaida tekste), ir tada sakymas gali būti formuluojamas kaip atskiro tipo pasakymas, t. y. kaip sakymu vadinamas pasakymas, nes jis savyje talpina kitą pasakymą kaip jo [pagamintą] aktantą-objektą. Ir tokiu būdu sakymas vėl įtraukiamas į semiotinį apmąstymą, kuris sieks nustatyti savo subjekto semantinį ir gramatinį statusą.

Semantinėje plotmėje *sakymu vadinamas pasakymas* pasirodo kaip galima poetinio diskurso izotopija (plg. Mallarmé *rašymą*). Tokiu atveju reikia išskirti tris turinio tipus, kurie gali jame pasireikšti ir būti investuoti: subjektas, kalbantis apie savo paties buvimą, apie savo veikimą kaip kalbėjimą arba apie savo kalbėjimo tikslingumą.

³⁴ Turima omeny sakinė tautosaka, kuri pagal apibrėžimą anoniminė, nes kuriama didelio žmonių kolektyvo. Joje sakytojas, kaip pavienis asmuo, nedalyvauja savo kuriamame objekte (pasakymų visumoje) ir tuo jis skiriasi nuo rašytojo.

Ir štai turime galimą išeities tašką semantiškai klasifikuoti sakymo izotopijoms. Sutikime, kad tam tikru istoriniu metu tam tikro potipio poetiniams diskursams ypač rūpėjo *rašymo* problemos. Tačiau vien šio kriterijaus, nurodančio į tam tikro tipo turinio investavimą, nepakanka norint apibrėžti poetinį faktą.

Gramatinėje plotmėje galima teigti, kad ekonominė sakymo struktūra, – tiek, kiek ją galima tapatinti su kokio nors pasakyto objekto komunikavimu nuo siuntėjo iki gavėjo, – yra logiškai ankstesnė ir hierarchiškai aukštesnė už elementaraus pasakymo struktūrą. Iš to išplaukia, kad kalbiniai „aš-tu“ tipo pasakymai sudaro įspūdi, jog yra artimesni nekalbiniam sakymo subjektui ir sukuria stipresnę „realybės iliuziją“. Šia ir tik šia prasme Houdebine'as yra teisus, kai kalba apie Michaux „jausmingą komunikaciją“: jis tuo pat metu projektuoja save tiek į savo teksto „aš“, tiek į „tu“, kurie semiotiškai atskirti³⁵. *Aktantinių įjungimų*³⁶ analizė – tai svarbus dar neparašytas semiotikos skyrius, bet niekas neleidžia tapatinti literatūrinio diskurso skirtingų kalbėtojų („kas kalba?“) su vienu vieninteliu sakymo subjektu, – nesvarbu, ar tie kalbėtojai būtų išreikšti įvardžiais „aš“, ar netiesiogiai savybinio būdvardžiu³⁷, kurį Dumont'as atpažįsta Rimbaud ketureilyje, – kaip, beje, negalima tvirtinti, kad Michaux mažiau dalyvauja savo teksto pirmos dalies įvardyje „jis“ nei antros dalies įvardžiuose „aš-tu“.

Be to, neaišku, kaip kitaip galima sukurti sakymo subjekto apibrėžimą, nei remiantis jo tekstinių apibrėžčių visuma, jei tik

³⁵ *Disjoints* – dalyvinė forma, pasidaryta iš vieno pamatinių semiotinių terminų „disjunkcija“ (*disjonction* – „atjungimas, atskyrimas“), kuris kartu su kitu – „konjunkcija“ (*conjonction* – „sujungimas, susiejimas“) – sudaro vieną universalią semantinę jungcijos (*jonction*) kategoriją. Disjunkcijos terminu žymimas įvairių dėmenų atskyrimas, atsietumas (pvz., subjekto ir vertės objekto naratyvinėje sintaksėje), taip pat prieštaravimo ar priešybių santykiai tarp dėmenų (pvz., balta vs juoda; euforija vs disforija ir t. t.).

³⁶ *Embrayages actantiels* – žr. paaiškinimą 31 išnašoje.

³⁷ *Un adjectif possessif* – lietuvių gramatikoje tai vadinama savybiniais įvardžiais, turint omeny ne jų savybes, o nuosavybę, t. y. daikto priklausymą asmeniui, pvz., mano paltas, jūsų mašina ir pan. Savybinio būdvardžio pvz.: maniškis šuo, taviškė katė. Visais šiais atvejais vartojami sakytojo, jie nurodo į sakytoją arba jo adresatą.

norima išvengti subjekto ontologijos, iš kurios literatūros semiotika su tokiu vargu vadavosi. O jau vėliau galėtume numatyti tirti koreliacijas – antai koreliacijas, kurios nustatomos, pavyzdžiui, tarp smegenų pažeidimų ir kalbos sutrikimų arba tarp nekalbinio subjekto „referencinių struktūrų“ ir atitinkamų semiotinių struktūrų. Tačiau tai jau visai kitas reikalas.

IV. Poetinis objektas

Iki šiol savo svarstymais siekėme pateikti poetinių diskursų analizės dabartinių galimybių vaizdą, atsižvelgdami tiek į tai, kas gali būti laikoma jau pripažintais dalykais ir virtę procedūromis, – be abejo, jas dar reikia tobulinti, bet jau galima siūlyti tyrėjams kaip individualių išvalgų stadiją pranokusius modelius, – tiek į tai, kas vis dar lieka spėlionėmis, ką galima ekstrapoliuoti remiantis konkrečiomis analizėmis, darbinėmis hipotezėmis, kurių veiksmingumą dar reikia patikrinti. Iš kompetentingos analitinės praktikos, taip pat iš dalinių teorinių koncepcijų atsirandantys pasiekimai – tai mums būtinas etapas kuriant teoriją, kuri bus rišli tik būdama dedukcinė.

Poetinė gramatika galės būti sukurta tik tuo atveju, jeigu jai pavyks įtraukti įvairias problematikas jas homogenizuojant, – jos čia buvo paminėtos apibendrintai ir fragmentiškai. Tokia gramatika tegali būti tik tikrovės konstrukcija, bet ne jos tiksli reprodukcija, o poetiniai objektai, kuriuos ji siektų idealiai generuoti, visada bus tik sukonstruoti objektai, negalintys prilygti tekstinės raiškos „išgyvenimo“ pilnatvei. Kalba, kuri konstruojama siekiant atskleisti poetinių objektų suvokiamumą, pati negali būti poetinė, nebent poetine laikytume antro laipsnio koreliaciją tarp metakalbos ir kalbos-objekto, kurį ji siekia išversti.

Tokia gramatika turės atsižvelgti į neriboto kiekio poetinių objektų gaminimą. Kalbame apie *objektų* gaminimą, nes jie atsiranda skirtingos raiškos kalboms taikant reglamentuotas ir tam tikra prasme apribojančias kanonines formas. Kalbame apie *poetinius* objektus, nes dėl jų dviplotmės prigimties jie yra motyvuoti ir

socialiai konotuoti. Sakome, kad jie gali būti produkuojami neribotu kiekiu, nes gramatika, besirūpinanti tik savo kanoninių formų sutvarkymu ir funkcionavimu, nekreipia dėmesio į savo pateikiamus *poetinius pranešimus*, kurių skaičius, kaip ir žodinių kalbų gramatikos sukonstruotų sakinių, yra neribotas. Paskirų pranešimų analizė ir galima jų tipologija susijusi būtent su poetine semantika ir poetine fonetika.

Dažnai *uždarumo*³⁸ konceptui, kaip poetinio objekto apibrėžimo elementui, priešpriešinama *atvirumo* sąvoka, kurios skirtingas interpretacijas reikėtų patikslinti. Iš tiesų poetinis objektas gali būti laikomas atviru kitiems poetiniams objektams: neįmanoma įsivaizduoti tokios gramatikos, kuri aiškintų tik vieno vienintelio objekto konstrukciją; gramatika generuoja tik objektus, kurie laikomi klasėmis, apibrėžiamomis pagal jų kanoninių formų tapatumą ir pagal skirtumus, kurie jas priešpriešina kitoms objektų klasėms. Todėl kiekvienas poetinis objektas yra atviras poetinių formų universumui ir egzistuoja tik šiame universume. Iš kitos pusės, poetinis objektas yra atviras savo kontekstui – tam semantiniam universumui, kurį su visomis implikacijomis prisiima nekalbinis sakymo subjektas ir suteikia jam raišką kitomis progomis bei kitais tekstais. Poetinio kodo – lygiai kaip, pavyzdžiui, mitologinio kodo – sukonstravimas ir tinkamas šio kodo panaudojimas analizuojant poetinius pranešimus pats savaime sudaro ištisą problematiką, kuri priklauso bendrajai semiotikos teorijai. Galime matyti, kad Michailo Bachtino intertekstualumo sąvoka, jei tik ji nėra redukuojama iki paprasto „literatūrinių įtakų“ registravimo, negali apsieiti be produkuojančio subjekto semantinio universumo tarpininkavimo – vietos, kurioje įgyjamos ir integruojamos „įtakos“: būtent šio universumo viduje vyksta poetinių formų ir turinių pasirinkimas. Galiausiai, poetinis objektas atsiveria tada, kai reiškiasi pasirinkta žodine kalba. Kaip puikiai parodė Kristeva,

³⁸ *Clôture* – tam tikri rėmai, kuriais aptveriamas, uždaromas kūrinys, nubrėžiamos jo ribos ir taip įgalinama imanentinė analizė. Architektūroje tai vadinama klauzūra, užsandariniu.

analizuodama Mallarmé tekstą, poliseminis ir polifeminis raiškos pobūdis – per laisvų asociacijų žaismą – įgalina visus signifikanto ir signifikato atsivėrimus, o jų ribos visgi priklauso nuo skaitymo ribų (būtent šiuose rėmuose veikiausiai galėtų būti lokalizuojamas ir aiškinamas anagramatizmo fenomenas).

Poetiniai objektai kaip ženklai, t. y. kai jie reiškiasi kokia nors žodine kalba, gali būti laikomi motyvuotais, jei motyvaciją, remdamiesi sostiūriškąja tradicija, suprantame kaip nearbitralių santykių tarp signifikanto ir signifikato buvimą. Tarp, jei galima taip sakyti, absoliučios motyvacijos, kurią aptinkame šauksme – žmogiškos kalbos riboje, ir nemotyvuoto pobūdžio ženklų, kuriems besireiškiant neveikia joks signifikanto ir signifikato plotmių izomorfizmas, atsiduria *poetinė motyvacija*: ją galima apibrėžti kaip paralelinių ir palyginamų struktūrų realizaciją, kuri sukuria reikšmingas koreliacijas tarp dviejų kalbos plotmių ir šitaip raišką įgijusiems ženkams-diskursams suteikia specifinį statusą. Idealus diskursas, kuriame visi lygmenys koreliuotų ir visi struktūriniai vienetai būtų homologizuoti, galbūt būtų poetiškiausias; o toks, kuris nesugeba homologizuoti išraiškos ir turinio struktūrų net sakinio ribose, neišvengiamai redukuotųsi iki poeto „širdies šauksmo“³⁹.

Taigi pagrįstai galime kalbėti tik apie santykinę poetinių objektų motyvaciją. Pirmiausia todėl, kad koreliuojantys ekvivalentai įtvirtina savo reikšmę būtent nepastoviam sintagminiam fone, ir kaip tik dėl šių įsteigtų homologavimų tampa reikšmingi nauji pažeidimai⁴⁰. Antra, todėl, kad motyvacija, būdama daline, gali apimti vieną ar kitą artikuliacijos lygmenį, gali veikti vieną ar kitą diskursyvių poetinių vienetų klasę, šitaip galbūt suteikdama pagrindą formaliai poetinių objektų tipologijai, naudojančiai tuos pačius kriterijus, kuriais apibrėžiamas poetinis objektas kaip toks.

Atsisakant tokio aprašymo, kai viso labo užregistruojamos atpažįstamos koreliacijos, ir į poetinius objektus imant žiūrėti iš jų

³⁹ Aliuzija į Jacques'o Prévert'o eilėraštį „Cri de cœur“ („širdies šauksmas“), kuris panaudotas to paties pavadinimo Edith Piaf dainoje.

⁴⁰ *Transgressions* – žr. 18 išnašą.

produkavimo perspektyvos, neišvengiamai kyla klausimas, kokio pobūdžio santykiai palaiapsniui įsisteigia tarp išraiškos plotmės ir turinio plotmės. Visų pirma, ar tas „širdies šauksmas“, toji „esmė tiesa“, kad ir kokia forma tai pasireikštų – kaip elementarioji struktūra, elementarus sakinytis ar sapno konfigūracija, – pasirodo giliajame lygmenyje kaip iš karto dviguba struktūra, kaip seminė ir kartu feminė konsteliacija? Ir antra: jei būtų bandoma nubrėžti poetinio objekto generavimo taką, kokios būtų instancijos, kuriose pagal numatomą prioritetų tvarką reikšmė susikabintų su skambesiu arba, priešingai, išraiška pasirinktų turinį? Galime matyti, kad, pavyzdžiui, poezija, kuri pasitelkia tvirtai sukonstruotas konvencines matricas, naudojasi jomis ne tam, kad pasirinktų turinius tikrąja to žodžio prasme, o tam, kad organizuotų jų diskursyvinę formą, iš anksto numatydama šių turinių pasiskirstymą ir atitinkamas vietas (Geninasca). Galima tik sutikti su Van Dijku, postuluojančiu, jog prieš pat raišką esančioje instancijoje išraiška, t. y. diskursyvinė foneminė schema, atrenka turinių leksemines realizacijas. Tačiau galbūt taip pat galėtume svarstyti ir apie presupozicijos santykių apvertimą ir teigti, kad, pavyzdžiui, tas momentas, kai naratyvinės taisyklės reikalauja giliojo lygmens turinių disjunkcijų ar transformacijų, taip pat yra ir išraiškos disjunkcijų bei transformacijų momentas, kad svarbiausi pasakojimo epizodai signalizuoja, lokalizuoja ir determinuoja foneminius perversmus (Coquet, Zilberberg). Štai dar viena kliūtis plėtoti poetinių diskursų teorijai.

Idant būtų išsami, poetinių diskursų teorija taip pat turi apimti poetinių objektų socialinės konotacijos tipologiją. Tekstų tipologijos – pavyzdžiui, tokios, kokią siūlo Lotmanas, – ar netgi apskritai kultūrinių objektų tipologijos rėmuose poetiniai objektai patiria tiek laikinių, tiek erdvinių pokyčių, priklausomai nuo konotacinių kultūrinės vartotojų bendruomenės vertinimų, o mažesniu mastu nuo poezijos kūrėjų vertinimų. Nuolat kinta tai, kas laikoma poetiniu ir kas tokiu nelaikoma. Dvi tipologijas – struktūrinę, grindžiamą poetinių objektų tipais bei motyvacijos laipsniais, ir konotacinę, paremtą vienos kintamųjų klasės – socialinių adresatų

ir / ar adresantų – taksonomija, – susiejus tarpusavy, tai prisidėtų prie poetinių formų istorijos.

Vis dėlto poetinio diskurso teorija dar ilgai atrodys kaip pastoliai, supantys pastatą, kurio daugmaž tvirtai laikosi tik kelios, ne pačios svarbiausios sienos. Kad ir kaip būtų gaila, jog neegzistuoja bendroji diskurso teorija, kuri turėtų būti poetinio diskurso teorijos pagrindas ir determinuoti jos sąrangą, vis dėlto tai nepateisina skepticizmo, o juolab atsisakymo siekti susisteminimo. Todėl šiame straipsnių rinkinyje svarbią vietą skyrėme naujausiems projektams bei teoriniams pasiūlymams. Dvi rinkinį užbaigiančios studijos iš esmės remiasi generatyvine kalbos samprata, tik Van Dijkas siekia organiškai įtraukti naujausius semantikos pasiekimus į savo labiau ortodoksišką gramatinį projektą, o Kristeva plačiai atsiveria psichoanalizės tyrinėjimams. Ne mums visa tai liaupsinti ar kritikuoti. Atsižvelgdamas į šiame rinkinyje pateiktą medžiagą skaitytojas galės įvertinti pats.

Iš prancūzų kalbos vertė Vincentas Klipčius
Vertimą koregavo Nijolė Keršytė

Versta iš A. J. Greimas et al. 1972. *Essais de sémiotique poétique: avec des études sur Apollinaire, Bataille, Baudelaire, Hugo, Jarry, Mallarmé, Michaux, Nerval, Rimbaud*. Paris: Larousse, 5–24.